

Немања Вујчић

Филозофски факултет, Београд

„ПРВИ ГРАД АЗИЈЕ И ТРОСТРУКИ НЕОКОР”
Титуле и борба за престиж између
градова провинције Азије

АПСТРАКТ: Рад се бави проблемом друштвене и идеолошке улоге званичних титула које су носили највећи градови римске провинције Азије (Ефес, Пергам, Смирна, Милет и други) између I и III века н.е. Титуле који су градови користили у званичном контексту (јавна документа и легенде на градском новцу) су могле бити и последица и покретач спорова између водећих градова, поготову звање „неокора” (*νεοκώρας*), блиско везано са царским култом. Сукоби настали на основу титуларних претензија су повремено добијали такве размере да је била неопходна и интервенција самог цара. Ривалитет између градова кроз борбу око звања може се пратити од Августовог времена до позне антике. Ова историјска појава је рано изазвала интересовање модерне науке али упркос томе, њено тумачење је и данас спорно.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: неокор, градске титуле, Мала Азија, полис, култ царева, Римско царство

Историја међусобних односа грчких градова не престаје нити постаје маргинална са успостављањем Римског царства. Вековима након што је Август поставио медитерански свет на нове темеље, градови су наставили да живе под сопственим традицијама, установама и магистратима, као и да одржавају међусобне везе на више нивоа. Али такво стање није искључивало стално присуство и мешање представника римске власти у живот градова. У овом односу се од краја I века н.е. јавља нов моменат: појава званичних титула којима су градови настојали да истакну свој положај и значај. Једном када је пресе-

дан направљен, титуле су постале саставни део званичне идеологије градова, предмет званичне бриге, разлог за локални понос и чак узрок снажног и, на моменте, грубог ривалства између градова. Спорови око титула, односно око формалног ранга у оквиру провинције су могли до те мере реметити нормалне односе између градова, да је била потребна интервенција римских званичника па чак и самог цара. Мада нарочито везан за провинцију Азију, феномен градских титула је већ у раној фази изашао из њених оквира. Градске титуле, мада се ретко и само узгредно спомињу у античкој књижевности, оставиле су велики траг у епиграфским документима и на новцу. Хронолошки, овај феномен је један од дуготрајнијих у историји грчко-римско цивилизације, пошто први познати пример потиче с краја I века н.е. а последњи из средине V.

Порекло градских титула

Титуле азијских градова су биле новина царског доба. Сличне формуле се никада не срећу у јавним документима ранијих епоха. Један такав документ класичног или хеленистичког доба би садржао формулу да је одлука доносена у име „већа и народа” (ретко само већа или само народа) датог града, без посебних атрибута. Иста пракса се среће у рано царско доба. Промена је наступила тек у последње две деценије I века н.е. и била је повезана са развојем царског култа у провинцији. Култ Августâ у источним провинцијама представља сложен друштвени, политички али и религијски феномен који не може бити детаљније размотрен на овом месту. Довољно је рећи да он има извесну предисторију у култовима хеленистичких краљева и култу богиње Роме који су били раширени по источном Средоземљу у последњим вековима ст.е. Ови ранији култови нису у погледу друштвеног значаја и форме били потпуно аналогни каснијем култу римских царева. Значајно је истаћи две појединости: култ је најпре организован управо у провинцији Азији и од почетка је био извор великог престижа и, стога, предмет за озбиљно ривалство између градова. Питање престижа биће и главни катализатор ширења употребе градских титула.

Савез градова Азије је 29. ст.е. званично тражио од Рима да успостави култ Октавијана. Допуштење је дато и монументални храм за ту намену је подигнут у Пергаму, али у новом култу нису смели да учествују Римљани настањени у провинцији. Њима је био намењен постојећи култ богиње Роме и Бо-

жанског Јулија (деификованог Гаја Јулија Цезара).¹ Општеазијски храм дуго времена је постојао само у Пергаму.² Немамо података да ли је такво стање већ у првим годинама изазивало завист других градова провинције. Индикативно је да су неки други градови, мада нису имали одобрење да подигну велики храм посвећен цару, ипак креирали царски култ у неком виду, кроз увођење свештеника Августа у постојеће храмове или градњу мањих светилишта.³

Године 23. н.е. Савез градова Азије одлучио је да подигне други велики храм, овај пут посвећен Тиберију. Уз извесно негодовање, одобрење је дато али сада по први пут видимо оно што се раније само наслућивало: између градова је избио оштар спор око питања где треба саградити нови храм. Ни после три године овај проблем није решен и на крају је било неопходно да се Рим умеша. Чак 11 делегација из провинције Азије се сменило пред царем и Сенатом, покушавајући да их убеди да је баш њихов град идеално место за изградњу храма. На крају је ова нарочита част припала Смирни.⁴ Током већег дела I века н.е. монументалне и званично одобрене царске храмове имали су у Азији само Пергам и Смирна. У осталим градовима је обележавање царског култа остало у оквирима увођења поје-

¹ Cassius Dio, LI 20, 6—7. В. Burrell, *Neokoroi. Greek Cities and the Roman Emperors*, Leiden 2004, 275—276.

² Интересантно је додати да упркос дуготрајним археолошким истраживањима, никакв траг овог храма до сада није откривен, v. S. Friesen, *Twice Neokoros. Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family*, Leiden 1993, 11—15.

³ G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford 1966, 112—121; S. R. F. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge 1987, 58—60, 65—70. Према Price-у (op. cit. 59), до почетка III века н.е. било је у Малој Азији чак 77 светилишта у којима је практикован царски култ. Иако изгледа да није било потребно посебно одобрење, Рим је обавештаван и о оснивању ових локалних култова; cf. *IGR IV 1756*, 22—27 где је послата делегација у Рим да извести о подизању култне статуе Јулија Цезара у Сарду и организовања фестивала поводом Августовог рођендана.

⁴ Tacitus, *Annales IV 55—56*. Најразличитији аргументи су коришћени у овој расправи, економски, географски, историјски и псеудоисторијски. Четири града (Хипаипа, Тралес, Лаодикеја и Магнезија) су одбачени због недовољне величине и економске моћи, Пергам зато што је већ имао храм Августа, Илиј јер није могао да наведе себи у прилог ништа изван митске историје, а Ефес и Милет зато што су њихова велика светилишта Артемиде и Аполона морала да им окупирају већи део пажње и средстава. На крају су сучељени аргументи два преостала града, Сарда и Смирне, и представници Смирне су се показали убедљивијим. Burrell, *Neokoroi*, 276—277; R. G. Lewis, *Sulla and Smyrna*, *The Classical Quarterly* 41—1 (1991), 126—129; A. Lintott, *Imperium Romanum: Politics and Administration*, London — New York 2005, 179.

диначних свештеника Августа у постојеће храмове. Калигулин покушај да има сопствени храм у Милету (присвајањем Аполоновог храма у изградњи) је окончан његовом смрћу.⁵ Кизик је добио одобрење да подигне храм посвећен Августу, али није успео да овако велики пројекат оствари у разумном року и Тиберије га је зато казнио одузимање статуса слободног града.⁶

Градска титула се први пут јавља у вези са изградњом царског храма у Ефесу, 89—90. н.е. У целом каснијем комплексу борбе око титула највише се спомињу три града — Ефес, Смирна и Пергам и то није случајно. Ова три града су по својој величини, економском и административном значају као и по месту које су имали у историјској традицији, остављали за собом све остале у провинцији. Као седиште проконзула и најмногљуднији град у провинцији, по рангу је прво долазио Ефес, који је поседовао и најугледније светилиште, велики Артемидин храм. Но, управо у погледу царског култа Ефес је упадљиво заостајао за друга два велика града који су већ дуго времена имали царске храмове (118, односно 63. године). Ово заостајање је несумњиво погађало иначе веома поносно становништво ове метрополе, која ја, треба подсетити, послала своје представнике у Рим 26. године, у покушају да добије царски храм. Стога није изненађујуће да се у начину на који је успостављен царски храм у Ефесу крије покушај да се он издвоји и уздигне у односу на оне који су већ постојали.

Ефески храм је, по допуштењу Домицијана, подигнут 89—90. године н.е. Први документи који спомињу овај догађај су 12 дедикација упућених цару из разних градова провинције (свакако мали део веће, несачуване серије) поводом отварања новог храма.⁷ У натпису на бази статуе коју народ Афродизијаде у Карији посвећује цару стоји да је статута постављена „у заједничком храму градова Азије који је у Ефесу посвећеном Августима, због сопствене побожности према Августима и до-

⁵ Suetonius, *Caligula* 21; Cassius Dio LIX 28, 1; *I. Didyma*, 148 — једини натпис из провинције Азије који спомиње Калигулу као божанство (θεὸν Σεβαστὸν, ред. 2); L. Robert, *Le Cult de Caligula à Milet et la province d'Asie*, *Hellenica* 7 (1949), 206—238 (текст натписа на стр. 206—207). Friesen, *Twice Neokoros*, 21—22; Price, *Rituals and Power*, 68. Cf. Josephus, *De bello Iudaico* II 10, 1—5 — сличан Калигулин покушај да постави свој кип и уведе свој култ у храму у Јерусалиму.

⁶ Tacitus, *Annales* IV 36; Cassius Dio LVII 24, 6. Поред пропуста са изградњом светилишта, Кизичани су скривили и то што су затворили неке римске грађане.

⁷ *I. Ephesos* 232—235, 237—242, 1498, 2048.

бре воље према Ефесу, граду *неокору*".⁸ Три детаља су овде изузетна: наглашено је да је храм заједнички за целу Азију, храм је посвећен *Августима* (у множини) и град Ефес је титулиран као *неокор* (νεοκόρος). Мада су и претходна два велика храма били под заједничким старањем Савеза градова Азије, то није било наглашавано у јавним документима.⁹ Храм је посвећен у плуралу τῶν Σεβαστῶν не тоῦ Σεβαστοῦ, чиме се највероватније желело нагласити да је посвећен *свим* царевима, а не само Августу или Тиберију.¹⁰ Најзад, ту је реч νεοκόρος. Овај термин се среће у грчком језику много пре I века н.е. — од архајског до римског доба, њиме је именован сакрални званичник који се старао о материјалној страни функционисања једног светилишта, али који је могао преузети и свештеничке дужности. Израз се описно може превести као „чувар храма” (temple warden).¹¹ Серија дедикација из 89—90. представља преседан јер се ту први пут овај термин користи у епиграфском документу као део званичне титуле једног града. Међутим, постоје (истина, мали број) ранији примери који показују да се и пре тога израз могао употребљавати као атрибут града, иако у јед-

⁸ I. Ephesos 233, 9—14: χάριτι ναῶι τῶν ἐν Ἐφέσ[οι] || τῶν Σεβαστῶν κοινῶι τῆς Ἀσί[ας] | ἰδίᾳ | χάριτι διὰ τε τὴν πρὸς τοὺς [Σε] | βαστοὺς εὐσέβειαν καὶ τὴν π[ρὸς] | τὴν νεοκόρον Ἐφεσίων [πό] | λιν εὐνοίαν.

⁹ S. Friesen, *The Cult of Roman Emperors in Ephesos: Temple-Wardens, City Titles and the Interpretation of the Revelation of John* у: Н. Koester, *Ephesos — Metropolis of Asia*, Cambridge MA 2004, 234 види у овом тексту покушај осталих градова Азије (у конкретном примеру Афродизијаде) да прикажу Ефес у подређеном положају, као рецептора који је храм Августа примио на поклон од Савеза градова Азије, слободних градова за разлику од Ефеса. Тешко је сложити се са овако слободним тумачењем једноставног текста, поготову што Friesen аргументе налази само у реду речи и избору атрибута: у односу према Августима је употребљена именица εὐσέβεια (пoboжност) а за град Ефес „само” εὐνοία (добра воља, наклоност), као да би употреба речи εὐσέβεια у другом случају имала смисла!

¹⁰ Постоје и друга тумачења. Старо објашњење гласи да је у питању култ цара и царице (Домицијана и Домиције). Friesen, *Twice Neokoros*, 35—37 сматра да се ради о култу династије Флавија. У првом случају недостаје и објашњење зашто је култ настављен и пошто је Домицијан постхумно осуђен на damnatio memoriae. У складу са одлуком Сената Домицијаново име је доследно избрисано са велике већине споменика у Ефесу; избрисан је чак и епитет „Германик” (Germanicus) који је цар носио 83—84. а који је био део имена неких владара из куће Клаудија (v. R. Merkelbach, *Ephesische Parerga* 26: *Warum Domitians Siegername „Germanicus” eradiert worden ist*, ZPE 34 (1979), 62—64). Friesen-ово мишљење се базира на (непоткрепљеној) претпоставци да нови храм није могао међу царева којима је посвећен да убраја ни Августа ни Тиберија, пошто су они већ имали своје храмове.

¹¹ Burrell, *Neokoroi*, 3—6.

ном мање формалном контексту. Битно је и то да су један или два ранија примера пореклом из Ефеса.¹²

Ова промена се убрзо примећују и у званичним актима самог Ефеса. Тамо где су јавне одлуке раније доношене просто у име „већа и народа Ефеса” сада се среће дужа титула која гласи „већа и народа Ефеса, *πρῶτῃ ἑράδα Αζιῆς и неокора Αβγῦστῆα*” или чак „*πρῶτῃ и највеће μετρώπολε Αζιῆς и неокора Αβγῦστῆα*”.¹³ Идеолошки, ово је значило да Ефес отворено иступа са претензијом на прво место у провинцији.

Реконструкција спора

Како је објава посебног статуса Ефеса била примљена у Смирни, Пергаму и осталим центрима провинције, може се само нагађати. У сваком случају, као седиште проконзула, Ефес је имао формално право на звање првог града Азије и то је — макар у почетку — било тешко оспоравати. Али звање неокора је нешто сасвим друго и већ неколико година касније срећемо слично формулисане титуле у јавним текстовима других градова. Већ у Трајаново време у развој градских титула улази нов моменат: Пергам добија одобрење да подигне још један царски храм и, сходно новој ситуацији, узима титулу „двоструког неокора”, чиме накратко добија истакнутији положај у односу на ривале.¹⁴ Око две деценије касније (123), са Хадријановим одобрењем, Смирна подиже још један царски храм и такође постаје „двоструки неокор”. Најзад, приликом Хадријанове друге посете Јонији (129—130), Ефешани су освештали монументални храм цару као Зевсу Олимпијском и стекли право на другу неокорију. Ефес је сада био „Прва и највећа метропола Азије и двоструки неокор Августа” (πρῶτῃ καὶ μεγίστῃ μετρώπολις τῆς Ἀσίας καὶ δις νεοκόρος).¹⁵

¹² Први пример је серија новца из 65—66. н.е. која на реверсу носи представу храма и легенду *ΕΦΕΣΙΩΝ ΝΕΟΚΟΡΩΝ*; алузија је вероватно на Ефес као неокора Артемидиног храма (v. Burrell, *Neokoroi*, 60—61; Friesen, *The Cult of Roman Emperors in Ephesos*, 231). Други пример је реченица у *Acta Apostolorum* XIX 35. Међутим, иако остаје могућност да *Дела айостолска* потичу с краја I века н.е., већина аутора данас сматра да овај текст спада у прву половину II века ст.е. те није много вероватно да претходи дедикацијама из 89—90.

¹³ I. *Ephesos* 683B, 1—3.

¹⁴ Burrell, *Neokoroi*, 279—281.

¹⁵ I. *Ephesos* 1913, 2—7.

Идеолошки ривалитет је затровао односе између градова. Најпре су грађани Смирне — у једном декрету донетом око 140. — изоставили пуну титулу Ефеса (избачено је „први град Азије”). Ефешани су умањивање титуле доживели као узурпацију својих права и реаговали тако што су у сопственим декретима почели систематски да изостављају титулу Смирне. У Смирни су одговорили истом мером, истовремено уводећи атрибут „првог града Азије” у сопствену титулатуру. Онда се у спор на неки начин умешао и Пергам, такође умањујући титулу Ефеса и проширујући сопствену. Проблем је у толикој мери превазишао локалне границе да се на крају умешао сам Антонин Пије. У писму упућеном свим умешаним градовима тражио је од Ефеса да пређе преко једне грешке и не умањује звање Смирне и Пергама, док су ови градови опоменути да поштују примат Ефеса као центра провинције.¹⁶ Иако је царско наређење у начелу морало бити прихваћено, и у другој половини II и у III веку н.е. има примера да се Смирна или Пергам називајум „првим градом Азије”.¹⁷ Очигледно, царева интервенција није успела да оконча спор. Надаље, једно место код Касија Диона, допушта да се наслути да ова царска интервенција није била појединачан случај већ један у низу.¹⁸ Али ни највиши ауторитет није могао да стане на пут овој манифестацији локалног патриотизма.¹⁹ За суседну провинцију Битнију постоје изворни подаци о сличном спору између Никомедије и Nikeје за титулу провинцијске метрополе.²⁰

Звање неокора је остало нарочито важан део стремљења сваког града. Међутим, како су цареви, нарочито од Хадријана па надаље, све већем броју градова допуштали да узимају звање неокора тако је опадала и његова вредност. Најпре су Кизик и Сард добили допуштење да уведу неокорат као део своје

¹⁶ I. *Ephesos* 1489 (= *Syll.*³ 849; Oliver, *Greek Constitutions* 135A) и Oliver, *Greek Constitutions* 135B; *SEG* XLV 1577.

¹⁷ I. *Smyrna* 640, 3—12. Документ је из времена треће неокорије, дакле после 214—215. Cf. и *OGIS* 513 (= *IGR* IV 451), 2—6 (из 217—218), почасни натпис издат у име η βουλή και $\acute{\alpha}$ δήμος της πρώτης | μητροπόλεως της Ἀσίας και τρις | νεοκόρου των Σεβ(αστών) Περγαμηνών || πόλεων...

¹⁸ Cassius Dio LII 37, 9—10. У оквиру говора који је наводно Мецена одржао пред Августом, нашло се места и за савет о поступању са градовима који узимају „празне титуле” и улазе у међусобне сукобе. Место је, наравно, анахроно и не пружа податке о времену Августа (када никакве градске титуле и не постоје) већ управо о добу у којем Дион пише (прва трећина III века), одражавајући ставове који су били актуелни у то време.

¹⁹ L. Robert, *Sur des inscriptions d'Éphèse. 1. Lettres impériales a Éphèse*, *OMS* V 384—404.

²⁰ Dio Chrysostomos, *Or.* XXXVIII 7, 21—29, 38—39.

титуле, правдајући то чињеницом да се у њиховим главним светилиштима упражњава и царски култ.²¹ У време Антонина Пија истим путем (и са истим оправдањем) пошли су и Никомедија и Тарс а затим и многи други. До краја века термин „неокор” је постао саставни део титулатуре многих градова, у свим малоазијским провинцијама. У првим годинама Каракалине владавине Ефес се прогласио троструким неокором, односно двоструким неокором Августâ и неокором Артемиде.²² Ни ово није прошло без реакције ривала, па је Каракала већ 214—215. дозволио и Смирни и Пергаму да узму звање „троструког неокора”. Елагабал је неколико година касније допустио Ефесу да се назива и „четвороструким неокором” али је већ Александар Север ову милост повукао.²³

До средине III века н.е. дуге формалне титуле постају уобичајни украс готово свих познатих градова провинције Азије. Мада су постојале велике варијације, извесна општа шема се уочава. Заједничка тенденција свих титула је да покажу посебност града, у неком смислу и на неки начин. Пре него што је постао троструки неокор (а када се није титулисао као први град Азије) Пергам је иступао са титулом првог града који је био двоструки неокор (δὲς νεωκόρος πρῶτη).²⁴ Ако је то било могуће, један град наглашава свој примат — примат у провинцији, у својој област, па чак и унутар неког врло уског географског контекста.²⁵ Сард је у својој, иначе врло дугој, титули наводио и да је „метропола Азије и читаве Лидије” (μητροπόλις τῆς Ἀσίας καὶ Λυδίας ἀπάσης), чиме се подвлачило да у границама Лидије није било града који се с њим могао поредити.²⁶ На исти начин, Стратоникеја се називала „метрополом Карије”.²⁷

²¹ Burrell, *Neokoroi*, 281—286.

²² Спомиње се по први пут у тексту дедикације Артемиди Ефеској из 211/212, у име Каракале, Гете и Јулије Домне — *I. Ephesos* 3001, 3; cf. R. Merkelbach, *Ephesische Parerga* (10), *ZPE* 25 (1977), 280. У неким документима је збир неокорија растумачен, v. *I. Ephesos* 300, 11—12 где је дедикација дата у име већа Ефеса, τοῖς νεωκόρου πρώτης, δὲς μὲν τ<ω>ν Σεβαστ<ω>ν, ἄλλαξ δὲ τῆς Ἀρτέμιδος... Cf. *I. Ephesos* 291, 8—9; 647, 6—7; 740, 6—7.

²³ *I. Ephesos* 625, 2—4. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor* I, Princeton 1950, 635—637; II 1497—1498, нар. 21; Burrell, *Neokoroi*, 286—296.

²⁴ На пр. *I. Pergamon* 30, 3.

²⁵ Magie, *Roman Rule* I, 637 за (иначе, потпуно маргиналне) градове Теменотире и Силанд на граници Лидије и Фригије, као „метрополе Мокадене”; v. и W. Ramsey, *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890, 122—123 и 148—149.

²⁶ *SEG* XXXVI 1096, 6—7. Cf. и *IGR* IV 1528, 3—5.

²⁷ *I. Stratonikeia* 15, 2.

Звање неокора се временом толико ширило да је од привилегије око које су се отимала три града постало атрибут у готово свакој градској титулу. До времена Каракале критеријуми за узимање звања неокора постали су крајње произвољни. Не само да више није било нужно да град има монументални храм посвећен царевима, било је прихватљиво поседовање важнијег светилишта у којем је секундарно практикован и царски култ а у неким случајевима и било каквог светилишта од ширег значаја, без обзира да ли је имало неке везе са култом Августâ. Неки градови су формулисали титуле тако да подвуку и место које су имали у грчкој традицији и (легендарној) историји. Пуна титула Милета гласила је „Први насељени град Јоније и метропола многих и великих градова на Понту и у Египту и у многим другим деловима настањеног света”.²⁸ Титула је служила као подсећање на традицију по којој је Милет први грчки град основан у Јонији, а и на улогу коју је Милет имао као оснивач градова у архајско доба. Пошто је идеолошка основа из које су се могли узети елементи за титуле била врло широка, није чудно што се примери звучних титула виде и код мањих градова.²⁹ Као што се види, готово све титуле су садржале и чисто украсне, мада бесадржајне атрибуте као што су ἀρίστη, καλλίστη, φιλοσεβάστη, ἀρχαιοτάτη, λαμπροτάτη итд. Уколико се није могло нешто конкретније навести, титула се могла састојати и само из оваквих атрибута. Тако се Перге у Памфилији крајем II века представљао као „свети, сјајни, знаменити и неокор”.³⁰

Сврха титула?

Дескрипција појаве је само један ниво. Тумачење је посебан проблем, у ово случају крајње контроверзан. Захваљујући неким местима у античкој књижевности и обиљу епиграфских споменика и градске титуле и ривалитет који су изазивале су рано уочени. Закључци и интерпретације су се претежно кретале у оквирима које су постављале (и данас) раширене пред-

²⁸ *Milet I* 7, 240 (= *LBW* 212), 1–7: [τῆς π]ρωτης [τ]ῆς Ἰων[ι]α[ς] ἑ]πι-
μένης καὶ μητρο[πό]λεως πολλῶν καὶ μεγάλω[ν] | πόλεων ἔν τε τῷ | Πόντῳ | καὶ
τ[ῆ] | Αἰγύπτῳ καὶ πολλαχοῦ τῆς οἰ[κ]ο[υ]μένης Μιλησίων πόλε[ω]ς... Cf. *Milet I*
7, 262.

²⁹ На пр. Тралес у Карији (*I. Tralles* 52, 4–9) или Езани у Фригији (*IGR*
IV 581, 1–5).

³⁰ *IGR* III 793, 2–5.

расуде о стању и животу грчких заједница под Римским царством. Став старије историографије али и великог броја нових аутора се у најбољем случају своди на довођење у питање смисла и важности читаве појаве. У горем случају, модерни истраживачи неувијено исказују презир према напорима које су азијски Грци улагали у хијерархију и титуле својих градова. Карактеристичан је већ Mommsen-ов став да је ривалитет азијских градова био „тако енергичан и једним делом, тако детињаст” („so energisch und zum Theil so kindisch”) и да је у њему најважнија компонента била претензија на титуларно прво место у провинцији око које су се борили Пергам, Ефес и Смирна. Ово је ометало нормалан живот и односе, приморавајући цара и Сенат да често интервенишу.³¹ Како се показало, Mommsen-ово мишљење је било врло типично али и једно од умеренијих. Од раних мишљења о овом питању издваја се оно М. Rostovtzeff-а који је у борби око ранга и титула видео знак живости грчко-римског града и развијене локалне свести.³²

Други су били много оштрији. Значајан рад Abbot-а и Johnson-а о градској управи у римском царству тумачио је градски ривалитет и титуле као вид скретања пажња становништва које више никакав вид политичке слободе није имало.³³ У (и даље) највећој историји античке римске економије ривалитет између градова је оцењен као економски штетан феномен који је водио ка расипним трошковима; ривалитет је довео до појаве и ширења почасних титула све док ове нису имале никакве везе са стварним рангом између градова.³⁴ А. Н. М. Jones, иначе аутор капиталног дела о посткласичном грчком граду дао је можда најоштрије тумачење феномена титула као симптома „дегенерације” јавног живота у античким градовима уопште. Ривалитет који је стајао иза титула имао је као свог покретача

³¹ Th. Mommsen, *Römische Geschichte V: die Provinzen von Caesar bis Diocletian*, Berlin 1927, 303—304.

³² М. Ростовцев, *Историја старог света*, Нови Сад 1974, 438: „И на Западу и на Истоку људи су се живо интересовали за послове свога града... Магистрати и већа били су пуни локалпатриотизма. У Малој Азији стално се водила борба за примат међу главним градовима; борили су се и за почасну титулу *neocori*, или 'чуvari царског храма' ”.

³³ F. F. Abbot, A. Ch. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton 1926, 81.

³⁴ T. R. S. Broughton, *Roman Asia Minor* у: F. Tenney (ed.), *An Economic Survey of Ancient Rome VI*, Baltimore 1938, 740—744: “Rivalry among several of the larger and more ambitious cities became intense, led to a great wasteful display, and by the second century resulted in a general increase in honorific titles until they bore little relation to the relative station and importance of the cities. The virus spread into smaller cities...”

најгори вид таштине а манифестовао се кроз неукусну јавну екстраваганцију. Појава није била тек последица већ и узрочник, пошто је изазивала све веће мешање Римљана и даље ограничавање ионако ограничених градских слобода, творећи чинилац у спирали њиховог пропадања.³⁵ Мада се детаљно бавио свим питањима унутрашњег живота малоазијских провинција, ни David Magie није могао да се ослободи утиска да су спорови око титула и саме титуле биле нешто недостојно и апсурдно. По њему, иза тога је стајала обична таштина и ништа више.³⁶ James H. Oliver, у своје време један од највећих стручњака за институције грчко-римског града писао је овим поводом: „Очигледна је апсурдност амбиције која је стајала иза *ис-џразних ѿиѿула...*”³⁷ Званична совјетска историографија, која се током XX века са западном науком конфронтирала по готово свим питањима, у овом случају је делила иста схватања, додуше изражена својственим речником.³⁸

Све до друге половине 70-их година XX века није било озбиљнијих покушаја да се изађе из ове идејне матрице и понуди засновано и мање субјективно тумачење. Један покушај (А. Macro) се састојао у третирању титула и ривалитета као својеврсног психополитичког феномена. Они су били последице емотивног патриотизма који је доминирао животом грчких градова вековима уназад. Исти нагон који је подстицао спектакларне политичке и војне подухвате се нашао спутаним под римском влашћу. Израз је нашао у јавним манифестацијама и споровима око титула, а пошто му је сфера у којој је могао да се покаже била ограничена, претеривање и ексцес су били логичне последице. Мада не у потпуности оригинално, ово објашњење очито иде даље од онога што су нудили ранији аутори.³⁹ Такође иновативно објашњење, мада сасвим супротно

³⁵ А. Н. М. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1962, 303.

³⁶ Magie, *Roman Rule I*, 635—637.

³⁷ J. H. Oliver, *Greek Constitutions of the Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Philadelphia 1987, с. 294: “The absurdity of ambition behind vain titles is obvious...”

³⁸ А. Б. Ранович, *Восточное провинции Римской империи I—III вв.*, Москва—Ленинград 1949, 66: „Местный патриотизм и возникавшее на этой почве соперничество между городами принимали во условиях полного упадка политической жизни уродливые формы... но в этих смешных и порой уничижительных формах сказывалось и стремление к сохранению хотя бы видимости самостоятельности.”

³⁹ A. D. Macro, *The Cities of Asia under the Roman Imperium*, ANRW II 7, 2 (1980), 682—683.

Macro-овом, понудио је S. Mitchell. Он у истицању титула није видео ни таштину нити било какав спонтани израз јавне свести. У питању је био, напротив, смишљени поступак чији је циљ био искључиво материјалан. Борећи се за примат и узимајући звучне титуле, тврди Mitchell, градови су се заправо борили за привилегије да организују фестивале, буду центри судских округа и да привлаче што већи број људи у своје границе. Радило се, у крајњој линији, о покушајима да се повећају приходи.⁴⁰

Најаргументованије тумачење титуле неокора дао је S. Price, кроз низ студија посвећених римском царском култу у провинцији Азији. Као што ни култ царева, доказује Price, није пука форма или чисто политичка институција, тако и титула неокора има дубље значење и друштвени смисао. У свом класичном раду о царском култу, Price је тумачио култ као друштвену и религијску институцију која је омогућавала градовима да кроз ритуал позиционирају царску власт Рима у свом систему вредности, којем је такав ауторитет иначе био туђ. У том смислу је и звање неокора израз потребе да се и формално и декларативно изрази тај однос, у коме је цар поседовао моћ која је била сасвим изван ранијих оквира (па стога, аналогна моћи богова) али у коме су градови и њихове институције и даље поседовали сопствени простор и извесну слободу, коју је и царска власт поштовала.⁴¹ Од Price-овог тумачења пошао је S. Friesen и изнео тврдњу да је главна сврха титула била да створе — раније непостојећу а у новим околностима преко потребну — хијерархију градова. Арбитар те хијерархије био је царски ауторитет и титуле које је он одобравао омогућавале су градовима да се позиционирају једни према другима.⁴² Најзад, Barbara Burrell, аутор најисцрпнијег дела о самој неокорији заузела је став — негде на средини између Mitchell-а и Friesen-а. Сврха борбе око титула јесте било утврђивање хијерархије који је признавао и Рим, зато што су веће почести, награде и добротинства биле крајња последица високог места у хијерархији.⁴³

Није потребно посебно анализирати и коментарисати већину наведених мишљења. Иза старијих тумачења градских титула дефинитивно није стајао неки озбиљнији покушај разу-

⁴⁰ S. Mitchell, *Anatolia: Land, Man and Gods in Asia Minor I*, Oxford 1993, 206.

⁴¹ Price, *Rituals and Power*, 234—248.

⁴² Friesen, *The Cult of Roman Emperors in Ephesos*, 239—245.

⁴³ Burrell, *Neokoroi*, 355—356.

мевања појаве у њеном историјском контексту, ма како да је занатски део научног задатка био добро одрађен. Тумачења Macro-а и Mitchella-а су интересантна сама по себи али почивају на врло ограниченим доказима и доста слободној интерпретацији. Градске титуле нису прозвод патриотизма чији су носиоци били доведени до очајања нити лукав начин да се увећају градски приходи. Нема доказа да је ово био главни мотив, још мање једини, као што је уопште тешко доказати да је борба око престижа донела градовима неку директну материјалну корист.

Са своје стране Price је свакако у праву али његова анализа објашњава само једну компоненту титула, компоненту која је у почетку можда била и најважнија али је временом отишла у други план и постала општи епитет. Friesen-ов модел настоји, са друге стране, да објасни читав феномен али ипак то не успева у потпуности. Он је несумњиво у праву када је појаву титула повезао са оснивањем првог храма у Ефеса. Титуле су довеле до стварања извесне хијерархије али и то је само једна од последица. Не треба мислити да су градови уводили титуле само из намере да формирају формалну хијерархију нити да је таква, потпуно јасна и недвосмислена, хијерархија икада изграђена до краја. Усуђујем се да предложим објашњење које полази од питања шта су титуле представљале из перспективе локалног идентитета а које узима у обзир и конкретан историјски тренутак и околности када су оне најпре настале.

Није било ничег нужног или неизбежног што је довело до појаве титула. Ривалитет, локални понос и спорови између градова су постојали много пре њих и без њих. Оне се јављају у одређеном тренутку за време Домицијанове владавине и имају временско и географско трајање. Везане су пре свега за Малу Азију а тек изузетно и спорадично се срећу ван ње (Сирија, Македонија).⁴⁴ Повод за њихову појаву је очигледно везан за изградњу царског храма у Ефесу. Дакле, један конкретан град је себе истовремено огласио за првог у (провинцији) Азији и „чуварем царског храма”. Ако се пође од локалног идентитета онда се увођење титуле најлакше објашњава потребом грађана Ефеса да надоместе предност коју су два друга велика

⁴⁴ На пр. L. Jalabert, R. Mouterde (edd.), *Inscriptions grecques et latines de la Syrie* III-2: *Antiochène*, Paris 1953, 1071B-i (Антиохија у Сирији, натпис на тегу: Ἰαντιοχέων τῆς μητροπόλεως καὶ ἱερᾶς καὶ αὐτόνομου | καὶ αὐτονόμου) или *Archaiologikon Deltion* 2 (1916) 156, 14, 9–12 (дедикација Валеријану из Берое у Македонији: ἡ μητρόπολις καὶ δις νεωκόρος | Βέρροια). Ове ванмалозијске титуле су генерално краће и скромније.

града дуго времена уживала. Ефес се и раније борио да добије храм и није у томе успео; сада када га је имао учињен је покушај да се нагласи његова посебност. Уједно се истиче нарочит положај града у провинцији (седиште проконзула) што је производ исте потребе и служи истој сврси. Када је један град узео титулу и остали су морали некако да се одреде према тој чињеници. Дедикације поводом отварања новог храма из 89—90. показују да је новина била прихваћена, други градови помињу Ефес са титулом, у чему је свакако од пресудног значаја била царска подршка. Коначна и сасвим очекивана последица овог прихватања била је увођење титуларних форми у јавним документима осталих градова.

Када се говори о претеривању са титулама, често се превиђа једна једноставна чињеница: из перспективе локалног идентитета оне увек изражавају истину. Украсне епитете на страну, нема случаја да титуле садрже оне атрибуте који би се могли сматрати лажним представљањем. Само се Ефес, највећи град и седиште проконзула, доследно називао првим градом Азије и само су Смирна и Пергам, једина два града упоредива по величини и значају повремено иступали са сличном претензијом. Њихова стремљена била су заснована на раширеним схватањима њихових житеља о својој позицији, традицији и значају. Титула Милета као матице многих великих градова је у том смислу сасвим на месту, Сард јесте највећи град Лидије, Стратоникија јесте метропола Карије. Чак и звање неокора, које је временом изгубило на вредности, одражава ову свест. Док је било прихваћено да само монументални храм цара оправдава тај атрибут, носили су га само Пергам, Смирна и Ефес. Када су касније критеријуми попустили и број неокора је увећан у складу са њима, све док неокорат није постао још један украсни атрибут. Но чак и такве титуле, без конкретнијих елемената, имале су извесну функцију у служби локалног идентитета и омогућавале чак и сасвим безначајним градовима да се бар на неки начин уклопе у постојећи идеолошки систем.

За титуле и ривалитет између градова се може рећи да су били манифестације грађанске свести и снаге локалног идентитета. Важно је стога још једном приметити како је у науци често о овом феномену доношен сасвим супротан закључак. Забринутост и агилност грађана око титула и престижа њиховог града су се парадоксално тумачили управо као недостатак јавне свести и пропадање јавног живота. Али једна објективна анализа мора узети у обзир и ставове самих актера. Мада су ове и друге манифестације градског идентитета могле да поприси-

ме претеране размере и изазову неки облик римске интервенције, то не значи да су нормалним условима, када их није пратио експес, градске титуле посматране као нешто неодмерено или непотребно. Неки од грчких ретора и писаца онога времена заиста имају озбиљне примедбе на претераност коју су у вези са почастима и титулама показивали њихови сународници.⁴⁵ Поново, треба подсетити да се притужба односи на екстремне манифестације једне појаве која је имали и свој потпуно нормалан и примерен облик. А људи од којих је критика потекла били су истакнути интелектуалци, никако типични грађани. Маса обичних људи тешко да је делила њихове ставове. Кроз титуле, становници малоазијских градова су изражавали своје виђење себе, свог града и места које је он заузимао у односу на остале.

Nemanja Vujčić

“THE FIRST CITY OF ASIA AND THREE TIMES NEOKOROS”
Titles and the Struggle for Prestige Between the Cities
of the Province of Asia

Summary

Formal titles, which can be seen in the official documents and on the coins of the Asian cities, are one of the novelties of the early Empire — they are not encountered during Classical or Hellenistic times. Their appearance and development was tied with the spread of the Roman imperial cult in Asia Minor, a process that begins in the early years of the rule of Augustus. A formal city-title — there is some informal usage of earlier date — appears first in connection with the building of the first temple of the Augusti (the Sebastoi in Greek) in Ephesus (circa 90 AD); from this occasion there are twelve dedications, originating from the various provincial cities, in which Ephesus is addressed as “the neokoros (temple warden) city”. In the last decade of the 1st century AD, citizens of Ephesus began to refer to their city in the public context as “the first city of Asia and neokoros”. Gradually, the official titles were accepted by nearly all of the provincial cities and they become a usual component of the most public documents. In the early years, the title “neokoros” was the most esteemed part of any title and, together with the attributes “the first city” or “the first metropolis”, the cause for intense and, at times, bitter rivalry between three major urban centers of the province: Ephesus, Smyrna and Pergamon. At

⁴⁵ На пр. Dio Chrysostomos, *Or.* XXXVIII, XL, XLI; Aelius Aristides, *Or.* XXXIII 53; Cassius Dio LI 20, 6—7.

least at one occasion (in 140 AD) the direct intervention of the emperor himself was necessary to keep the conflicting cities in line.

During the 2nd and 3rd centuries there was a development of various city titles throughout the province of Asia and beyond. Once exclusive for those cities that possessed a monumental temple dedicated solely to the Augusti, the title of “neokoros” was taken over by many other cities, some of them having little (or none whatsoever) real justification for it. Especially after the time of Caracalla, the “neokoros” became one of the many purely decorative attributes that were contained in the titles. But there were many other components of, by now long and elaborate, city-titles. Through these titles the cities expressed their size (“the largest city of”), status (“free”, “having the right of asylum” etc), predominance over their neighbors (“metropolis of”), loyalty towards the emperors (“emperor-loving”) and the place they had in the common Greek (pseudo-)historical tradition. This gradual increase of the city-titles also led to the appearance of many purely decorative and meaningless attributes, used especially by the less prominent cities.

This interesting socio-historical phenomenon was and, in a sense, still is an object of the most diverse opinions and interpretations. A typical opinion is that the city-titles and the intense rivalry that was sometimes caused by them were signs of an empty civic vanity, consequence of the decline of the public consciousness and the city life in general. Some of the more objective interpretations were brought forward in the last quarter of 20th century. But the single most important moment was the publication of the ground-breaking work of Simon Price (*Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*) in 1984. Price explained the phenomenon of the Roman Imperial cult and the title of “neokoros” from the standpoint of an anthropologist and a student of the religious practice. Using the conclusions of Price, Stephen Friesen forwarded a thorough explanation of the titles phenomenon, seen as a conscious attempt by the people of Roman Asia Minor to create a full-scale hierarchy of cities. It was a hierarchy that didn't exist in earlier times but was allegedly necessary in the new conditions of the early Roman Empire.

Another explanation, however, can be attempted, this time from the standpoint of the local communities themselves. Local identity was obviously a powerful force behind the actions of the citizens of any given city in the province of Asia. It was no historical necessity but the outcome of one specific moment that the citizens of Ephesus begin to use a formal title. But once it did happen, other cities were naturally inclined to emulate it. The titles were modeled to suit the local identity, the view citizens had of themselves and their city. Thus, they necessarily encouraged local boasting and inter-city rivalries and at times prompted the direct intervention from Rome. In spite of these side-effects, the city-titles and rivalries should primarily be seen as a sign of the still healthy and vibrant public life in the cities of Asia Minor during the first three centuries of the Empire.